

ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА Ў Вялікабрытаніі ў міжваенны час І ГАДЫ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

1. *Теоретико-методологические основы исторической науки.*
2. *Политическая история.*
4. *Формирование экономической и социальной истории.*

Литература

Виноградов К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. Л., 1975.

1. Теоретико-методологические основы исторической науки. В 20-30-е годы в университетских центрах, национальных, региональных и местных исторических обществах ведущее положение по-прежнему занимали историки-медиевисты. Их научная и организационная деятельность во многом определяла облик исторического знания в стране. В то же время заметно возрос авторитет историков, занимающихся изучением новой истории. Новая история утвердилась в качестве самостоятельной академической дисциплины.

Ведущим методом познания в британской историографии оставался позитивизм в его оторванном от исторической социологии виде. Пересмотр ортодоксального позитивизма середины прошлого века, предпринятый **Дж. Бери** (1861-1927) одним из создателей Кембриджской школы историков, привел его к мнению о неприемлемости распространения на историю общесоциологических законов. Понятие закономерности сводилось им к установлению причинно-следственных связей в историческом процессе.

Дж. Бери учитывал значимость материальных и социальных факторов для развития общества. Однако он полагал, что ключевой фактор перемен следует искать в психологической сфере. При этом Бери подчеркивал определяющее воздействие индивидуальной воли на ход истории. Древняя, средневековая и новая история характеризовались Дж. Бери как определенные ступени во всемирно-историческом процессе, этапы "раскрытия духа", "эволюции мысли". Особо важное значение Бери придавал изучению новой истории (с конца XV в.) и считал возможным выделять последние 30-40 лет в отдельную фазу общественного развития - "новейшую" или "современную историю".

Суждения Дж. Бери о содержании исторического процесса, в целом, совпадали с субъективистскими, релятивистскими умонастроениями британских историков 20-30-х годов. К тому времени многие историки-профессионалы разделяли тезис о необходимости изучения истории "ради нее самой". В конечном счете, это положение сводилось к задаче исследования единичного, уникального как основного компонента - слагаемого исторического прошлого. История выглядела особой областью знания, по отношению, к которой было невозможно применять методы познания, используемые в естественных науках. Индивидуализация "исторического метода" приводила сторонников подобного взгляда. (А. Поллард, Дж. Протеро, Дж. М. Тревельян и др.) к утверждению о

большей близости истории к литературе и искусству, нежели к собственно науке.

Поиск историками новых подходов к изучению прошлого обусловил появление в 30 -40-е годы философско-исторических трудов А. Дж. Тойнби и Р. Коллингвуда. В 1934 г. в Великобритании вышла первая книга двенадцатитомной работы **Арнольда Джозефа Тойнби** (1889-1975) "Постижение истории. Концепция всемирно-исторического процесса, основы которой были изложены в первых томах "Постижения истории", складывалась под влиянием научной революции рубежа XIX-XX вв. и первой мировой войны. Война 1914-1918 гг. соединила в общественном сознании прошлое и настоящее, переплела исторические судьбы различных культур. Она обусловила обостренное понимание А.Тойнби идеи общности, целостности и хрупкости развивающегося мира. Глубокие размышления о настоящем и будущем человечества побудили историка обратиться к системному сравнительно-историческому изучению прошлого. Избранный им культурно-исторический подход строился на основе анализа и сопоставления мирового социального опыта человечества и формировался с учетом открытий в европейской социологии, антропологии и истории конца XIX - первой трети XX века.

В методологии истории А. Тойнби соединились подходы, свойственные ортодоксальному позитивизму прошлого века и новейшему иррационализму и интуитивизму. Историком был введен в оборот огромный эмпирический материал, однако факты, приводимые в книге "Постижение истории", служили скорее иллюстрацией к конструируемой схеме всемирно-исторического процесса, чем исходными данными для научных обобщений. В качестве базового элемента исторического развития Тойнби использовал понятие локальной цивилизации, которое предполагало установление определенных пространственно-временных параметров для народов и стран, объединенных общей духовной культурой. Историк подразделял цивилизации на первичные, вторичные и третичные. В соответствии с этой классификацией современный Тойнби мир складывался из пяти основных цивилизаций (западной, ортодоксальной христианской, исламской, индуистской, дальневосточной), каждая из которых унаследовала в себе черты предшествующих цивилизаций. Так, цепочка исторического развития западного общества у Тойнби выглядела следующим образом: эллинистическая цивилизация - западная цивилизация (I - 675-1075 гг.; II-1075-1475 гг.; III - 1475-1875 гг.; IV - с 1875-х гг.). Исторический прогресс связывался А. Тойнби главным образом с областью общественной психологии и морали и означал всемерное развитие человеческого духа, формирование творческой гармонической личности.

Тойнби стремился выявить опосредованные связи между научно-техническим и технологическим прогрессом, с одной стороны, и духовным прогрессом в обществе, с другой. Историк полагал, что в новое время (с конца XV в.) развитие Западного мира определялось в основном становлением двух институтов - индустриальной системы в экономике и демократии в политике. Под последней понималось "парламентское управление в суверенном независимом национальном государстве".

Период с конца XV в. до 1875 г. А. Тойнби определял как процесс создания великих держав, каждая из которых претендовала на то, чтобы стать мировой. Это была эпоха утверждения национальных государств, отстаивавших свою целостность, самоценность, независимость от остального мира. Историк придавал огромное значение 60-70-м годам XIX в. как периоду перехода западной цивилизации в новое состояние, которое характеризовалось возрастанием общественной интеграции в экономической, политической и духовной сферах. По убеждению Тойнби, в конце XIX - начале XX в. национализм, распространяясь вширь и охватывая культурную среду малых народов, начал терять свое былое созидательное свойство формирования независимых государств. В то же время все заметнее обнаруживался процесс трансформации и распада великих держав, ускоренный первой мировой войной.

Отказываясь от свойственного британской академической историографии англоцентризма и европоцентризма, он предлагал по-новому исследовать историю Великобритании как отдельной страны и как части целого. Тойнби полагал, что изучение истории британского общества и государства, воплотивших в себе наиболее существенные свойства западной цивилизации (индустриальность, парламентская демократия, национализм), возможно лишь при сопоставлении британской истории с социальным опытом других стран (в том числе принадлежащих к иным цивилизациям) и с учетом того, что история Великобритании, как и других национальных государств, составляет часть истории более широкого сообщества.

В отличие от Тойнби другой известный британский историк **Робин Джордж Коллингвуд** (1889-1943) выступил с критикой самих основ позитивистской методологии. Коллингвуд полагал, что история представляет собой не последовательность единичных событий, скрепленных причинно-следственными связями, которая выглядит как закономерность, а процесс. Диалектическое развитие и изменение явлений в ходе этого процесса, составляет его суть. "Процессы - это вещи, которые не начинаются и кончаются, но превращаются друг в друга", - утверждал Коллингвуд. Задачей исследовательского мышления, по его словам, было не пассивное наблюдение фактов, содержащихся в источнике, а творческий анализ информации, заложенной в нем. По мнению Коллингвуда, работа историка заключалась в том, чтобы оказывать помощь в диагностике моральных и политических проблем современного общества.

Концепция "исторического понимания", предлагавшаяся Р. Коллингвудом, в целом строилась на идеалистических основаниях. Исторический процесс в его представлении - это то, что доступно познанию, а познанию может быть доступно только мышление. "Всякая история, - писал Коллингвуд, - это история мысли... Нет ничего кроме мысли, что могло бы стать предметом исторического знания". Из этого рассуждения следовало, что историческое знание как таковое представляло собой лишь "воспроизведение в уме историка мысли, историю которой он изучает".

В начале XX в. в национальной историографии Великобритании в целом сохранялась приверженность либеральной концепции истории. В соответствии с

ней исторический процесс представал как поступательное восхождение общества и государства по ступеням прогресса в ходе борьбы старого с новым, как неуклонное расширение представительной демократии и индивидуальной свободы. Вместе с тем, в работах ряда известных историков 20-30-х годов наметилась тенденция к переосмыслению некоторых положений этой концепции. Значительное влияние на направление британской историографии оказали критические работы преподавателя Кембриджского университета **Герберта Баттерфилда** (1900-1979) "Вигская интерпретация истории" (1931) и "Англичанин и его история" (1944). По утверждению Баттерфилда, вигизм (как историографическая традиция) выполнил свою задачу в историческом знании, дав британцам возможность осознать преемственность современного демократического общества с историческим прошлым. Он утверждал, что каждому поколению следует писать историю заново. Вместе с тем, Баттерфилд считал необходимым освободить изучение истории от конъюнктурного подчинения современным ценностям.

Вигский взгляд на историю исключительно через призму настоящего, отмечал Баттерфилд, привел к тому, что из истории стали произвольно отбираться факты, соответствовавшие априорной концепции исторического развития. В итоге история упрощалась и подгонялась под схему. Подобная интерпретация истории, писал Баттерфилд, "это результат абстрагирования вещей от исторического контекста и суждения о них в отрыве от их содержания, оценки этих вещей... с помощью прямой ссылки на настоящее". Он полагал, что понятия "прогрессивность" и "реакционность", содержавшие в вигской историографии моральную оценку, должны исчезнуть из лексикона историка-профессионала, которому следует занимать позицию беспристрастного наблюдателя в отношении событий прошлого (писать историю "ради нее самой"). Баттерфилд порицал историков за неверно задаваемые вопросы прошлому. Например, вместо того, чтобы спрашивать, кому мы обязаны нашей религиозной свободой, замечал Баттерфилд, следовало бы спрашивать, как возникли эти религиозные свободы.

Историк определял исторический процесс как переход от одного состояния вещей к другому путем столкновений, взаимовлияний воли и побуждений индивидов и различных групп. Суть исторического познания заключается в постижении всего многообразия уникальных элементов, соединение которых дает в истории неожиданные, причудливые результаты. Дело историка-профессионала состоит не в "формулировании общих истин или утверждений, претендующих на то, чтобы выглядеть всеобщими законами", а в скрупулезном изучении всей совокупности элементов, создающих разнообразие и изменение.

2. Политическая история. Изучение истории внешней политики Великобритании. Несмотря на то, что в 20-40-е годы XX в. в структуре исторического знания господствующее положение занимала политическая и конституционная история, постепенно упрочивались позиции экономической и социальной истории как отраслей исторической науки. В самой же политической историографии основное место принадлежало изучению истории

внешней политики Великобритании. В 1924 г. правительство поручило Г. Темперли и другому видному либеральному историку Дж. Гучу подготовить к изданию документы по предыстории первой мировой войны. Основная идея официальной одиннадцатитомной публикации **"Британские документы о происхождении войны, 1898-1914"**, вышедшей в 1927-1938 гг., сводилась к тому, чтобы доказать вину Германии в развязывании мировой войны. Хотя отбор архивных источников для публикации был проведен весьма тенденциозно, в научный оборот вводился массив архивных материалов из фонда министерства иностранных дел, таким образом, расширялась источниковая база для изучения событий недавнего прошлого.

К тому же периоду относилось издание академической трехтомной **"Кембриджской истории британской внешней политики"**, которая вышла в 1922-1923 гг. под редакцией А. Уорда и Дж. Гуча. Она охватывала дипломатическую историю с последней четверти XVIII в. до Парижской конференции 1919 г. и строилась по принципу, характерному для предшествующих кембриджских научных изданий - как позитивистская "мозаичная" история.

В 20-30-е годы продолжалось изучение проблем истории создания и упрочения Британской колониальной империи. В этот период университетские историки выпустили в свет двенадцать томов исследований в серии "Британская империя" и начали издавать "Кембриджскую историю британской империи". Большая часть изысканий осуществлялась при прямом содействии государства. Исследование колониальной проблематики, в конечном счете, было подчинено целям оправдания британской экспансии и доказательства положительной роли Великобритании в истории культуры народов колониальных и зависимых стран.

Политическая история. Изучение британской истории XVII-XVIII вв. Значительное место в британской историографии 20-30-х годов уделялось исследованию проблем политической истории Англии XVII в. Профессиональная разработка истории Английской революции осуществлялась в русле сложившегося в середине прошлого столетия либерального подхода. Трактровка революции в соответствии с либеральной концепцией истории сводилась к высокой оценке деятельности парламента, заложившего основы британской демократии в борьбе с неограниченной королевской властью.

Укрепление в британской историографии тенденции пересмотра вигской интерпретации истории повлияло на проблематику истории революции 1640-1660 гг. и Реставрации. В 1934 г. университетским издательством Оксфорда началось издание четырнадцатитомной **"Оксфордской истории Англии"**. Главным ее редактором стал профессор Дж. Кларк. В числе первых вышли работы Г. Дэвиса "Ранние Стюарты" (1937) и Дж. Кларка "Поздние Стюарты" (1934). В целом Г. Дэвис следовал хронологии и канве политических событий, принятых в историографии XIX в. Однако в книге была заметна попытка выйти за пределы рассмотрения Английской революции как религиозно-политического конфликта. Г. Дэвис подчеркивал необходимость воссоздания экономического и социального фона для более глубокого проникновения в проблематику политической истории Англии середины XVII в. и, в частности, понимания

сущности пуританского движения и деятельности О. Кромвеля. Автор книги стремился избегать употребления термина "революция", отдавая дань ревизии вигизма в историографии.

Подобный подход к эпохе революции был характерен и для Дж. Кларка. Его работа "Поздние Стюарты" была логическим продолжением книги "Семнадцатый век" (1929). Как и Дэвис, он включал в политическую историю XVII в. сюжеты из социально-экономической и культурной жизни Англии. Кларк предлагал читателям заново осмыслить канонические для либеральной историографии темы истории революции, давал новую оценку "Славной революции" как достижения политического торизма.

Значительный вклад в изучение политической истории Великобритании XVIII в. внес **Льюис Бернштейн Нэмир** (1888-1960). В течение двадцати лет Нэмир занимал кафедру новой истории Манчестерского университета. Наибольшую известность Нэмиру создали книги "Политическая структура при восшествии на престол Георга III" (1929) и "Англия в эпоху американской революции" (1930). долгое время оставалась "забытым" периодом в британской историографии. Серьезное изучение эпохи правления короля Георга III началось лишь в первые десятилетия XX в. Нэмир подверг аналитическому рассмотрению систему политической власти в Великобритании в 60-70-е годы XVIII в., показал рыхлость формировавшейся двухпартийной системы, сложность внутрипартийных отношений у вигов и тори, ограниченные масштабы власти британского монарха.

Историк опроверг одно из важнейших положений вигской концепции истории о том, что в XVIII веке в стране происходил поступательный процесс укрепления институтов парламентской демократии. Он отрицал, что внутривполитическая борьба была соревнованием продуманных программ организованных партий. Нэмир утверждал, что политические деятели того времени руководствовались больше своекорыстными интересами и амбициями, нежели определенными идеологическими установками. Он показал размах коррупции правительства и аристократии, циничную борьбу представителей обеих политических группировок за доходные места. Однако историк был далек от мысли давать поведению политических деятелей тех дней какую-либо моральную оценку. Свою исследовательскую задачу он видел в другом, - установить, "как это было, выявить важнейшие мотивационные факторы человеческого поведения". Л. Нэмир учитывал, прежде всего, комплекс психологических факторов, влиявших на действия людей. Политические идеи представлялись ему своеобразным обоснованием эгоистического поведения индивидуумов.

Историк взял на вооружение метод просопографии (коллективной биографии), который в британской историографии до того времени не применялся. Собирая свидетельства о жизни, карьере, социальных связях, поведении отдельных членов парламента, Нэмир исследовал механику политического управления, состав палаты общин, электоральный процесс.

Формирование экономической и социальной истории. В начале новейшего времени все большее место в структуре исторического знания стала

занимать экономическая история как область исследований и как подход к изучению прошлого. В 1926 г. образовалось Общество экономической истории, которое возглавлял бирмингемский профессор **У. Эшли**. Большинство ученых видели в экономической истории самостоятельную исследовательскую область. Экономическая история определялась ими как перспективная отрасль социальных наук и фундамент исторического знания.

Оформление экономической истории в британской историографии первой трети XX в. стимулировало рождение социальной истории как автономной области исторического знания. В то время большая часть профессионалов не проводила четкой границы между экономической и социальной историей, отводя последней роль "младшей сестры". Социальный аспект присутствовал в работах экономических историков в основном как фон или дополнение к изучаемым вопросам.

Несколько иначе трактовалось содержание социальной истории в работах либеральных и радикально-демократических историков, которые группировались в основном вокруг Лондонского университета (школы экономики и политики). Историки, связанные с Лондонской школой экономики подразумевали под социальной историей быт, положение, поведение низших слоев общества в различные исторические эпохи. Их исследования положили начало систематическому изучению в британской историографии истории отношений предпринимателей и работников по найму, фабричных и сельскохозяйственных рабочих, их организаций, истории социальных движений в раннее новое время и в период промышленной революции. Выдвижение в историческом знании 20-30-х годов на первый план вместо "героических" сюжетов политической истории тем обыденной жизни, смещение акцентов от изучения истории государственных и общественных институтов к истории повседневности, повышение массового спроса на книги по истории британской культуры обусловили появление более емкого толкования социальной истории.

Подобный взгляд на историю через призму обыденности человеческого существования нашел яркое воплощение в работе известного кембриджского историка **Дж. М. Тревельяна** "Социальная история Англии". В его представлении структура исторического знания складывалась из трех основных компонентов - экономической, социальной и политической истории. В этой системе социальная история составляла главное звено, связывавшее две другие области историографии. Дж. М. Тревельян трактовал предмет социальной истории предельно широко. Он полагал, что сфера социальной истории - это "повседневная жизнь населения данной страны в прошедшие времена; она охватывает как общечеловеческие отношения, так и экономические отношения разных классов друг к другу, характер семейных отношений, домашний быт, условия труда и отдыха, отношение человека к природе, культуру каждой эпохи, возникшую из этих общих условий жизни и принимавшую непрерывно менявшиеся формы в религии, литературе и музыке, архитектуре, образовании и мышлении". Дж. М. Тревельян предлагал изучать социальную историю, как и всю историю в целом, в русле "чистой" историографии, родственной по духу и смыслу искусству и литературе.

Во второй половине 30-х годов область социальной истории расширилась за счет включения в нее локальной истории. В трудах по локальной истории содержались целостные культурно-исторические характеристики местного общества (города, графства, региона).

Повышение внимания историков либерального и радикально-демократического направлений к экономической и социальной истории обусловило разработку и формирование нетрадиционных подходов к изучению вопросов британской истории XVII-XIX в. В то же время декларированный либеральными историками отказ от вигизма в историографии по сути дела не изменил главные идейные ориентиры представителей этого направления. Динамика экономической и социальной жизни Великобритании в новое время по-прежнему описывалась с помощью апробированных категорий "роста", "достижений", "успеха". В целом они разделяли позитивистскую идею поступательного прогресса. Их внимание к истории общественных организаций, политических партий, социальных движений во многом определялось установками на значимость исследования институтов и механизмов демократии.

Неудовлетворенность экономических историков политико-конституционной трактовкой Английской революции породила стремление к интерпретации этого исторического события с учетом изменений в материальной, хозяйственной жизни Англии раннего нового времени. В 1926 г. **Ричард Тоуни** опубликовал свой наиболее важный труд "Религия и рост капитализма". В нем подвергался критике тезис, выдвинутый немецким социологом М. Вебером о том, что протестантизм с его повышенным интересом к вопросам этики и личного преуспеяния содействовал рождению капитализма. В своей работе Р. Тоуни доказывал, что капитализм возник независимо от этого феномена и протестантизм адаптировался к капиталистическому развитию, выражая себя в процессе этого приспособления достаточно самостоятельно и противоречиво. В дальнейшем Р. Тоуни было показано формирование в английском обществе кануна революции социальной группы нового дворянства. Автор обратился к изучению экономических корней Английской революции, увязывая ее причины с процессом становления капиталистического хозяйства новых дворян. Постановка проблемы взаимосвязи экономической и политической власти Р. Тоуни в послевоенные годы стала предметом острого научного спора в британской историографии.

Обращение к социально-экономической проблематике раннего нового времени было характерно и для тех профессиональных историков, которые придерживались марксистской методологии. В 1938 г. **А. Мортон** предпринял попытку написать краткую историю Британии с марксистских позиций. Автор сосредоточил внимание главным образом на процессе экономического развития британского общества, отмечая неизбежность слома отживших социально-политических отношений на рубеже средневековья и нового времени. В построении А. Мортон Английская революция середины XVII в. выглядела как рубеж двух исторических эпох.

Либеральные и радикально-демократические историки первой трети XX в. проявляли значительный интерес к периоду промышленной революции. В

начале XX в. понятие "промышленная революция", широко употреблявшееся в леволиберальной историографии, подразумевало качественное преобразование социальных отношений в конце XVIII-первой половине XIX в. В 20-30-е годы либеральные историки, которых не удовлетворяла традиционная вигская интерпретация истории, поставили под сомнение это понятие. Они утверждали, что экономические изменения в истории никогда не были ни внезапными, ни революционными. Эти перемены возникали постепенно, естественно, в процессе эволюции. В частности, эта мысль содержалась в фундаментальной, основанной на многочисленных источниках, трехтомной работе кембриджского историка **Джона Клепэма** (1873-1946) "Экономическая история Великобритании". В ней развевывалась панорама экономической жизни общества на протяжении XIX - начала XX в. В этой работе Клепэм трактовал экономическую историю как "отрасль общей институциональной истории". Автор исследовал экономические аспекты деятельности общественных институтов Великобритании, детально рассматривая историю основных отраслей промышленности, транспорта, торговли, банковского дела. При этом он стремился избегать употребления понятия "промышленная революция".

В "Экономической истории", равно как и в других своих работах первой половины XX в. Дж. Клепэм отстаивал положение о "методологической определенности" экономической истории, которая, по его убеждению, базировалась на беспристрастном количественном анализе. Дж. Клепэм подверг критике тезис леволиберальной и радикальной историографии о снижении жизненного уровня работающих по найму в процессе формирования фабричного производства. Он утверждал, что индустриализация привела не к снижению, а, наоборот, к возрастанию уровня жизни наемных работников.

Интерес историков к социальным аспектам промышленной истории Великобритании обусловил формирование самостоятельной области социально-экономических исследований "рабочей истории". Наибольшую известность в 20-30-е годы в разработке проблематики "рабочей истории" получили работы **Джорджа Дугласа Говарда Коула** (1889-1959) - профессора Оксфордского университета. В трудах этого историка содержалась целостная концепция становления фабричного пролетариата в тесной связи с качественными переменами в экономической жизни и социальной структуре британского государства. Основные этапы этой истории хронологически были представлены следующим образом: 1) последняя треть XVIII в. - 1848 г. - период рождения индустриального рабочего класса, характеризовавшийся попытками слепого бунта против "новой промышленной системы", 2) 1848-80-е гг. XIX в. - период адаптации промышленных рабочих к капиталистическим, условиям производства и буржуазному государству, создание профсоюзов и кооперативных организаций для защиты своих прав; 3) 80-е гг. - первая мировая война - укрепление самосознания рабочего класса и тред-юнионизма, распространение социализма в среде пролетариата, образование самостоятельной политической партии.

Трактовка Коулом социализма как последовательного расширения политической и экономической демократии, расширения общественной

собственности, кооперации и социального планирования сочеталась с этическим пониманием этого идеала. Коул предполагал переход общества к социализму через установление социальной справедливости, распространение образованности и культуры.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ.Ф.СКОРИНЫ

ТЭМА: ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА Ё ВЯЛКАБРЫТАНІ Ё МІЖВАЕННЫ ЧАС І ГАДЫ ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

1. Тэарэтыка-метадалагічныя асновы гістарычнай навукі.
2. Палітычная гісторыя.
4. Фармаванне эканамічнай і сацыяльнай гісторыі.

Літаратура

Виноградоў К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. - Л., 1975.

Мучник В.М. Формирование и эволюция идейно-теоретических воззрений А.Дж. Тойнби. – Томск, 1987.

Кисель М.А. Р.Дж. Коллингвуд – историк и философ // Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М., 1980.

1. Тэарэтыка-метадалагічныя асновы гістарычнай навукі. У 20-30-я гады ва ўніверсітэцкіх цэнтрах, нацыянальных, рэгіянальных і мясцовых гістарычных таварыствах вядучае становішча па-ранейшаму займалі гісторыкі-медыевісты. У той жа час прыкметна ўзрос аўтарытэт гісторыкаў, якія займаюцца вывучэннем новай гісторыі. Новая гісторыя зацвердзілася ў якасці самастойнай акадэмічнай дысцыпліны.

Вядучым метадам пазнання ў брытанскай гістарыяграфіі заставаўся пазітывізм у яго адарваным ад гістарычнай сацыялогіі выглядзе. Перагляд артадаксальнага пазітывізму сярэдзіны XIX стагоддзі, прадпрыняты Дж. Беры (1861-1927) прывёў яго да меркавання аб непрымальнасці распаўсюджвання на гісторыю агульнасацыялагічных законаў. Паняцце заканамернасці зводзілася ім да ўсталявання прычынна-наступствавых сувязяў у гістарычным працэсе. Дж. Беры ўлічваў значнасць матэрыяльных і сацыяльных фактараў для развіцця грамадства. Аднак ён лічыў, што ключавы фактар змен варта шукаць у псіхалагічнай сферы. Пры гэтым Беры падкрэсліваў вызначальнае ўздзеянне індывідуальнай волі на ход гісторыі. Старажытная, сярэднявечная і новая гісторыя характарызаваліся Дж. Беры як вызначаныя прыступкі ў сусветна-гістарычным працэсе, этапы "раскрыцця духу", "эвалюцыі думкі". Асабліва важнае значэнне Беры надаваў вывучэнню новай гісторыі (з канца XV ст.) і лічыў магчымым вылучаць апошнія 30-40 гадоў у асобную фазу грамадскага развіцця - "навейшую" або "сучасную гісторыю".

Меркаванні Дж. Беры аб змесце гістарычнага працэсу, у цэлым, супадалі з суб'ектывісцкімі, рэлятывісцкімі напрамкамі думак брытанскіх гісторыкаў 20-30-х гадоў. Да таго часу шматлікія гісторыкі-прафесіяналы падзялялі тэзіс аб неабходнасці вывучэння гісторыі "дзеля яе самой". У канчатковым выніку, гэтак становішча зводзілася да задачы даследавання адзінкавага, унікальнага як асноўнага кампанента – складовай часткі гістарычнага мінулага. Гісторыя выглядала асобай вобласцю ведаў, у адносінах да якой было немагчыма ўжываць метады пазнання, выкарыстоўваемыя ў прыродазнаўчых навукках. Індывідуалізацыя "гістарычнага метаду" прыводзіла прыхільнікаў падобнага

погляду да сцвярджэння аб большай блізкасці гісторыі да літаратуры і мастацтва, чым да ўласна навукі.

Пошук гісторыкамі новых падыходаў да вывучэння мінулага абумовіў з'яўленне ў 30-40-я гады філасофска-гістарычных прац А.Дж. Тойнбі і Р. Калінгвуда. У 1934 г. у Вялікабрытаніі выйшла першая кніга дванаццацітомнай працы **Арнольда Джозафа Тойнбі** (1889-1975) "Зразуменне гісторыі". Канцэпцыя сусветна-гістарычнага працэсу, асновы якой былі выкладзены ў першых тамах "Зразумення гісторыі", складалася пад уплывам навуковай рэвалюцыі мяжы XIX-XX ст. і першай сусветнай вайны. Вайна 1914-1918 гадоў злучыла ў грамадскай свядомасці мінулае і сучаснасць, перапляла гістарычныя лёсы розных культур. Яна абумовіла абвостранае разуменне А.Тойнбі ідэі агульнасці, цэласнасці і кволасці развіваючага свету. Глыбокія разважанні аб сучаснасці і будучыні чалавецтва заахвацілі гісторыка звярнуцца да сістэмнага параўнальна-гістарычнага вывучэння мінулага. Абраны ім культурна-гістарычны падыход будаваўся на аснове аналізу і супастаўленні сусветнага сацыяльнага вопыту чалавецтва і фармаваўся з улікам адкрыццяў у еўрапейскай сацыялогіі, антрапалогіі і гісторыі канца XIX - першай трэці XX ст.

У метадалогіі гісторыі А. Тойнбі злучыліся падыходы, уласцівыя артадаксальнаму пазітывізму XIX ст. і найноўшаму ірацыяналізму і інтуітывізму. Гісторыкам быў уведзены ў абарачэнне велізарны эмпірычны матэрыял, аднак факты, прыведзеныя ў кнізе "Зразуменне гісторыі", служылі хутчэй ілюстрацыяй да канструюемай схемы сусветна-гістарычнага працэсу, чым зыходнымі дадзенымі для навуковых абагульненняў. У якасці базавага элемента гістарычнага развіцця Тойнбі выкарыстаў паняцце лакальнай цывілізацыі, якое мела на ўвазе ўсталяванне вызначаных прасторава-часавых параметраў для народаў і краін, аб'яднаных агульнай духоўнай культурай. Гісторык падраздзяляў цывілізацыі на першасныя, другасныя і троесныя. У адпаведнасці з гэтай класіфікацыяй сучасны Тойнбі свет складаўся з пяці асноўных цывілізацый (заходняй, артадаксальнай хрысціянскай, ісламскай, індусіскай, далёкаўсходняй), кожная з якіх увабрала ў сабе рысы папярэдніх цывілізацый. Так, ланцужок гістарычнага развіцця заходняга грамадства ў Тойнбі выглядаў наступным чынам: эліністычная цывілізацыя - заходняя цывілізацыя (I - 675-1075 гады; II - 1075-1475 гады; III - 1475-1875 гады; IV - з 1875-х гадоў). Гістарычны прагрэс звязваўся А. Тойнбі галоўным чынам з вобласцю грамадскай псіхалогіі і маралі і азначаў усялякае развіццё чалавечага духу, фарманне творчай гарманічнай асобы.

Тойнбі імкнуўся выявіць апасрэдаваны сувязі паміж навукова-тэхнічным і тэхналагічным прагрэсам, з аднаго боку, і духоўным прагрэсам у грамадстве, з іншай. Гісторык лічыў, што ў новы час (з канца XV ст.) развіццё Заходняга свету вызначалася ў асноўным станаўленнем двух інстытутаў - індустрыяльнай сістэмы ў эканоміцы і дэмакратыі ў палітыцы. Пад апошняй разумелася "парламенцкае кіраванне ў суверэннай незалежнай нацыянальнай дзяржаве". Перыяд з канца XV ст. да 1875 г. А. Тойнбі вызначаў як працэс стварэння вялікіх дзяржаў, кожная з якіх прэтэндавала на тое, каб стаць сусветнай. Гэта была эпоха зацвярджэння нацыянальных дзяржаў, якія адстойвалі сваю

цэласнасць, самагоднасць, незалежнасць ад астатняга свету. Гісторык надаваў велізарнае значэнне 60-70-м гадам XIX ст. як перыяду пераходу заходняй цывілізацыі ў новы стан, які характарызаваўся ўзрастаннем грамадскай інтэграцыі ў эканамічнай, палітычнай і духоўнай сферах. Па перакананні Тойнбі, у канцы XIX - пачатку XX ст. нацыяналізм, распаўсюджваючыся ўшыр і ахапляючы культурнае асяроддзе малых народаў, пачаў губляць свае ранейшыя стваральныя ўласцівасці фармавання незалежных дзяржаў. У той жа час усё прыкметней выяўляўся працэс трансфармацыі і распаду вялікіх дзяржаў, паскораны першай сусветнай вайной.

Адмаўляючыся ад уласцівага брытанскай акадэмічнай гістарыяграфіі англацэнтрызму і еўропачэнтрызму, ён прапаноўваў па-новаму даследаваць гісторыю Вялікабрытаніі як асобнай краіны і як часткі цэльнага свету. Тойнбі лічыў, што вывучэнне гісторыі брытанскага грамадства і дзяржавы, увасобіўшых у сабе найбольш істотныя ўласцівасці заходняй цывілізацыі (індустрыяльнасць, парламенцкая дэмакратыя, нацыяналізм), магчыма толькі пры супастаўленні брытанскай гісторыі з сацыяльным вопытам іншых краін (у тым ліку прыналежных да іншых цывілізацый) і з улікам таго, што гісторыя Вялікабрытаніі, як і іншых нацыянальных дзяржаў, складае частку гісторыі шырэйшага супольнасці.

У адрозненне ад Тойнбі іншы вядомы брытанскі гісторык **Робін Джордж Калінгвуд** (1889-1943) выступіў з крытыкай саміх асноў пазітывісцкай метадалогіі. Калінгвуд лічыў, што гісторыя ўяўляе сабой не паслядоўнасць адзінкавых падзей, змацаваных прычынна-наступствавымі сувязямі, якая выглядае як заканамернасць, а працэс. Дыялектычнае развіццё і змена з'яў па час гэтага працэсу, складае яго сутнасць. "Працэсы - гэта рэчы, якія не пачынаюцца і канчаюцца, але ператвараюцца адзін у аднаго", - сцвярджаў Калінгвуд. Задачай даследчага мыслення, па яго словам, было не пасіўнае назіранне фактаў, якія змяшчаюцца ў крыніцы, а творчы аналіз інфармацыі, закладзенай у ёй. Па меркаванні Калінгвуда, праца гісторыка заключалася ў тым, каб аказаць дапамогу ў дыягностыцы маральных і палітычных праблем сучаснага грамадства.

Канцэпцыя "гістарычнага разумення", якая прапаноўвалася Р.Калінгвудам, у цэлым будавалася на ідэалістычных падставах. Гістарычны працэс у яго разуменні - гэта тое, што даступна пазнанню, а пазнанню можа быць даступна толькі мысленне. "Усякая гісторыя, - пісаў Калінгвуд, - гэта гісторыя думкі... Няма нічога акрамя думкі, што магло б стаць прадметам гістарычнага ведання". З гэтай развагі вынікала, што гістарычнае веданне ўяўляла сабой толькі "прайграванне ў розуме гісторыка думкі, гісторыю якой ён вывучае".

У пачатку XX у. у нацыянальнай гістарыяграфіі Вялікабрытаніі ў цэлым захоўвалася прыхільнасць ліберальнай канцэпцыі гісторыі. У адпаведнасці з ёй гістарычны працэс паўставаў як паступальнае ўзыходжанне грамадства і дзяржавы па прыступках прагрэсу падчас барацьбы старога з новым, як няўхільнае пашырэнне прадстаўнічай дэмакратыі і індывідуальнай волі. Разам з тым, у працах шэрагу вядомых гісторыкаў 20-30-х гадоў адзначылася

тэндэнцыя да пераасэнсавання некаторых палажэнняў гэтай канцэпцыі. Значны ўплыў на кірунак брытанскай гістарыяграфіі аказалі крытычныя працы выкладчыка Кембрыджскага ўніверсітэта **Герберта Батэрфілда** (1900-1979) "Вігская інтэрпрэтацыя гісторыі" (1931) і "Англічанін і яго гісторыя" (1944). Па сцвярджэнні Батэрфілда, вігізм (як гісторыяграфічная традыцыя) выканаў сваю задачу ў гістарычным даследаванні, даўшы брытанцам магчымасць усвядоміць пераемнасць сучаснага дэмакратычнага грамадства з гістарычным мінулым. Ён сцвярджаў, што кожнаму пакаленню варта пісаць гісторыю па-новаму. Разам з тым, Батэрфілд лічыў неабходным вызваліць вывучэнне гісторыі ад кан'юктурнага падначалення сучасным каштоўнасцям.

Вігскі погляд на гісторыю выключна праз прызму сучаснасці, адзначаў Батэрфілд, прывёў да таго, што з гісторыі сталі адвольна адбірацца факты, адпавядаючыя задазенай канцэпцыі гістарычнага развіцця. У выніку гісторыя спрашчалася і падганялася пад схему. Падобная інтэрпрэтацыя гісторыі, пісаў Батэрфілд, "гэта вынік абстрагавання рэчаў ад гістарычнага кантэксту і меркаванні аб іх у адрыве ад іхместу, адзнакі гэтых рэчаў... з дапамогай прамой спасылкі на сучаснасць". Ён лічыў, што паняцці "прагрэсіўнасць" і "рэакцыйнасць", атрымаўшыя ў вігскай гістарыяграфіі маральную адзнаку, павінны знікнуць з лексікону гісторыка-прафесіянала, якому варта займаць пазіцыю беспрэстраснага назіральніка ў стаўленні да падзей мінулага (пісаць гісторыю "дзеля яе самой"). Батэрфілд крытыкаваў гісторыкаў за няслушна пастаўленыя пытанні мінулага. Напрыклад, замест таго, каб пытаць, каму мы абавязаныя нашай рэлігійнай волі, заўважаў Батэрфілд, трэба б пытаць, як дабіліся гэтай рэлігійнай волі.

Гісторык вызначаў гістарычны працэс як пераход ад аднаго стану рэчаў да іншага шляхам сутыкненняў, узаемаўплываў волі і пабуджэнняў індывідаў і розных груп. Сутнасць гістарычнага пазнання заключаецца ў разуменні ўсёй разнастатнасці ўнікальных элементаў, злучэнне якіх дае ў гісторыі нечаканыя, мудрагелістыя вынікі. Справа гісторыка-прафесіянала складаецца не ў "фармуляванні агульных ісцін або сцвярджэнняў, прэтэндуючых на тое, каб выглядаць усеагульнымі законамі", а ў скрупулёзным вывучэнні ўсёй сукупнасці элементаў, якія ствараюць разнастайнасць і змены.

2. Палітычная гісторыя. У 20-40-я гады ХХ ст. у палітычнай гістарыяграфіі асноўнае месца належыла вывучэнню гісторыі знешняй палітыкі Вялікабрытаніі. У 1924 г. урад даручыла **Г. Тэмперлі** і іншаму вядомаму ліберальнаму гісторыку **Дж. Гучу** падрыхтаваць да выдання дакументы па перадгісторыі першай сусветнай вайны. Асноўная ідэя афіцыйнай публікацыі "Брытанскія дакументы аб паходжанні вайны, 1898-1914", якая выйшла ў 1927-1938 гадах, зводзілася да таго, каб даказаць віну Германіі ў развязванні сусветнай вайны. Хоць адбор архіўных крыніц для публікацыі быў праведзены вельмі тэндэнцыйна, у навуковае абарачэнне ўводзіўся вялікі масіў важных архіўных матэрыялаў з фонду міністэрства замежных спраў. Такім чынам, пашыралася база крыніц для вывучэння міжнародных падзей нядаўняга мінулага.

Да таго ж перыяду адносіцца выданне акадэмічнай трохтамнай "Кембрыджскай гісторыі брытанскай знешняй палітыкі", якая выйшла ў 1922-1923 гадах пад рэдакцыяй **А. Уорда і Дж. Гуча**. Яна ахоплівала дыпламатычную гісторыю з апошняй чвэрці XVIII ст. да Парыжскай канферэнцыі 1919 г. і будавалася па прынцыпе, характэрнаму для папярэдніх кембрыджскіх навуковых выданняў - як пазітывісцкая "мазаічная" гісторыя.

У 20-30-е гады працягвалася вывучэнне праблем гісторыі стварэння і ўмацаванні Брытанскай каланіяльнай імперыі. У гэты перыяд універсітэцкія гісторыкі выпусцілі ў свет дванаццаць тамоў даследаванняў у серыі "Брытанская імперыя" і пачалі выдаваць "Кембрыджскую гісторыю Брытанскай імперыі". Даследаванне каланіяльнай праблематыкі, у канчатковым выніку, было падпарадкавана мэтам апраўдання брытанскай экспансіі і доказу станоўчай ролі Вялікабрытаніі ў гісторыі культуры народаў каланіяльных і залежных краін.

Значнае месца ў брытанскай гістарыяграфіі 20-30-х гадоў надавалася даследаванню праблем палітычнай гісторыі Англіі XVII ст. Прафесійная распрацоўка гісторыі Англійскай рэвалюцыі ажыццяўлялася ў рэчышчы, якое склаўся ў сярэдзіне XIX ст. ліберальнага падыходу. Трактоўка рэвалюцыі ў адпаведнасці з ліберальнай канцэпцыяй гісторыі зводзілася да высокай адзнакі дзейнасці парламента, які заклаў асновы брытанскай дэмакратыі ў барацьбе з неабмежаванай каралеўскай уладай.

Умацаванні ў брытанскай гістарыяграфіі тэндэнцыі перагляду вігскай інтэрпрэтацыі гісторыі паўплывала на праблематыку даследаванняў гісторыі рэвалюцыі 1640-1660 гадоў і перыяду Рэстаўрацыі. У 1934 г. універсітэцкім выдавецтвам Оксфарда пачалося выданне "Оксфардскай гісторыі Англіі". Галоўным яе рэдактарам стаў прафесар Дж. Кларк. У ліку першых вышлі працы **Г. Дэвіса** "Раннія Сцюарты" (1937) і **Дж. Кларка** "Познія Сцюарты" (1934). У цэлым Г. Дэвіс прытрымліваўся храналогіі і канвы палітычных падзей, прынятых у гістарыяграфіі XIX ст. Аднак у кнізе была прыкметная спроба выйсці за межы разгляду Англійкай рэвалюцыі як рэлігійна-палітычнага канфлікту. Г. Дэвіс падкрэсліваў неабходнасць вывучэння эканамічнага і сацыяльнага фону для глыбейшага пранікнення ў праблематыку палітычнай гісторыі Англійскай рэвалюцыі сярэдзіны XVII у. і, у прыватнасці, разумення сутнасці пурытанскага руху і дзейнасці О. Кромвеля. Аўтар кнігі імкнуўся пазбягаць ужывання тэрміна "рэвалюцыя", аддаючы даніну рэвізіі вігізму ў гістарыяграфіі.

Падобны падыход да эпохі рэвалюцыі быў характэрны і для Дж. Кларка. Як і Дэвіс, ён уключаў у палітычную гісторыю XVII у. сюжэты з сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця Англіі. Кларк прапаноўваў чытачам пановому асэнсаваць кананічныя для ліберальнай гістарыяграфіі тэмы гісторыі рэвалюцыі, даваў новую адзнаку "Слаўнай рэвалюцыі" як дасягненню палітычнага тарызму.

Значны ўклад у вывучэнне палітычнай гісторыі Вялікабрытаніі XVIII ст. унёс Люіс Бернстэйн Нэмір (1888-1960). На працягу дваццаці гадоў Нэмір займаў кафедру новай гісторыі Манчэстэрскага ўніверсітэта. Найбольшую

вядомасць Нэміру стварылі кнігі "Палітычная структура пры ўсшэсці на пасад Георга III" (1929) і "Англія ў эпоху амерыканскай рэвалюцыі" (1930). Сур'ёзнае вывучэнне эпохі кіравання караля Георга III пачалося толькі ў першыя дзесяцігоддзі XX у. Нэмір падвергнуў аналітычнаму разгляду сістэму палітычнай улады ў Вялікабрытаніі ў 60-70-я гады XVIII ст., паказаў нетрываласць двухпартыйнай сістэмы, якая толькі фармавалася, складанасць унутрыпартыйных адносін у вігаў і торы, абмежаваныя маштабы ўлады брытанскага манарха.

Гісторык аспрэчыў адно з найважных палажэнняў вігскай канцэпцыі гісторыі аб тым, што ў XVIII ст. у краіне адбываўся паступальны працэс умацавання інстытутаў парламенцкай дэмакратыі. Ён адмаўляў, што ўнутрыпалітычная барацьба была спаборніцтвам прадуманых праграм арганізаваных партый. Нэмір сцвярджаў, што палітычныя дзеячы таго часу кіраваліся больш своекарыслівымі інтэрасамі і амбіцыямі, чым вызначанымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі. Ён паказаў размах карупцыі ўрада і арыстакратыі, цынічную барацьбу прадстаўнікоў абедзвюх палітычных групавак за прыбытковыя месцы. Аднак гісторык быў далёкі ад думкі даваць паводзінам палітычных дзеячаў тых дзён якая-небудзь маральную адзнаку. Сваю даследчую задачу ён бачыў у іншым, - устанавіць, "як гэта было, выявіць найважнейшыя матывацыйныя фактары чалавечых паводзін". Л. Нэмір улічваў, першым чынам, комплекс псіхалагічных фактараў, уплываўшых на дзеянні людзей. Палітычныя ідэі ўяўляліся яму своеасаблівым абгрунтаваннем эгаістычных паводзін індывідаў. Гісторык узяў на ўзбраенне метады прасапаграфіі (калектыўнай біяграфіі), які ў брытанскай гістарыяграфіі да таго часу не ўжываўся. Збіраючы сведчанні аб жыцці, кар'еры, сацыяльных сувязях, паводзінах асобных членаў парламента, Нэмір даследаваў механіку палітычнага кіравання, склад палаты абшчын, электаральны працэс.

3. Фармаванне эканамічнай і сацыяльнай гісторыі. У пачатку навейшага часу ўсё большае месца ў структуры гістарычнага ведання стала займаць эканамічная гісторыя як вобласць даследаванняў і як падыход да вывучэння мінулага. У 1926 г. утварылася Таварыства эканамічнай гісторыі, якое ўзначальваў бірмінгемскі прафесар **У. Эшлі**. Большасць навукоўцаў бачыла ў эканамічнай гісторыі самастойную даследчую вобласць. Эканамічная гісторыя вызначалася імі як перспектыўная галіна сацыяльных навук і падмурак гістарычнага ведання. Афармленне эканамічнай гісторыі як самастойнай галіны гістарычнай навукі ў брытанскай гістарыяграфіі першай трэці XX ст. стымулявала нараджэнне і сацыяльнай гісторыі як аўтаномнай вобласці гістарычнага ведання. У той час вялікая частка прафесіяналаў не праводзіла выразнай мяжы паміж эканамічнай і сацыяльнай гісторыяй, адводзячы апошняй ролю "малодшай сястры". Сацыяльны аспект прысутнічаў у працах эканамічных гісторыкаў у асноўным як фон або дадатак да вывучаемых пытанняў.

Некалькі інакш тлумачыўся змест сацыяльнай гісторыі ў працах ліберальных і радыкальна-дэмакратычных гісторыкаў, якія групаваліся ў асноўным вакол Лонданскага ўніверсітэта (школы эканомікі і палітыкі).

Гісторыкі, звязаныя з Лонданскай школай эканомікі разумелі пад сацыяльнай гісторыяй побыт, становішча, паводзіны ніжэйшых пластоў грамадства ў розныя гістарычныя эпохі. Іх даследаванні паклалі пачатак сістэматычнаму вывучэнню ў брытанскай гістарыяграфіі гісторыі адносін прадпрымальнікаў і працаўнікоў па найму, фабрычных і сельскагаспадарчых працоўных, іх арганізацый, гісторыі сацыяльных рухаў у ранні новы час і ў перыяд прамысловай рэвалюцыі. У гістарычных даследаваннях 20-30-х гадоў на першы план замест "гераічных" сюжэтаў палітычнай гісторыі вылучаюцца тэмы штодзённага жыцця, адбываецца зрушэнне акцэнтаў ад вывучэння гісторыі дзяржаўных і грамадскіх інстытутаў да гісторыі штодзённасці, брытанскай культуры. Гэта абумовіла з'яўленне больш ёмістага тлумачэння сацыяльнай гісторыі.

Падобны погляд на гісторыю праз прызму штодзённасці чалавечага існавання знайшоў яркае ўвасабленне ў працы вядомага кембрыджскага гісторыка **Дж. М. Трэвельяна** "Сацыяльная гісторыя Англіі". У яго паданні структура гістарычнага ведання складалася з трох асноўных кампанентаў - эканамічнай, сацыяльнай і палітычнай гісторыі. У гэтай сістэме сацыяльная гісторыя складала галоўнае звяно, якое злучала дзве іншыя вобласці гістарыяграфіі. Дж. М. Трэвельян тлумачыў прадмет сацыяльнай гісторыі вельмі шырока. Ён лічыў, што сфера сацыяльнай гісторыі - гэта "паўсядзённае жыццё насельніцтва дадзенай краіны ў мінуўшыя часы. Яна ахоплівае як агульначалавечыя адносіны, так і эканамічныя адносіны розных класаў адзін да аднаго, характар сямейных адносін, хатні побыт, умовы працы і адпачынку, стаўленне чалавека да прыроды, культуру кожнай эпохі, узнікшыя з гэтых агульных умоў жыцця і бесперапынку мяняўшыяся формы ў рэлігіі, літаратуры і музыцы, архітэктуры, адукацыі і мысленні". Дж. М. Трэвельян прапаноўваў вывучаць сацыяльную гісторыю, як і ўсю гісторыю ў цэлым, у рэчышчы "чыстай" гістарыяграфіі, роднаснай па духу і сэнсу мастацтву і літаратуры.

У другой палове 30-х гадоў вобласць сацыяльнай гісторыі была пашырана за кошт уключэння ў яе лакальнай гісторыі. У працах па лакальнай гісторыі ўтрымоўваліся цэласныя культурна-гістарычныя характарыстыкі мясцовага грамадства (гарады, графствы, рэгіёна).

Павышэнне ўвагі гісторыкаў ліберальнага і радыкальна-дэмакратычнага кірункаў да эканамічнай і сацыяльнай гісторыі абумовіла распрацоўку і фармаванне нетрадыцыйных падыходаў да вывучэння пытанняў брытанскай гісторыі XVII-XIX у. У той жа час дэклараваная ліберальнымі гісторыкамі адмова ад вігізма ў гістарыяграфіі на самай справы не змяніла галоўныя ідэйныя арыенціры прадстаўнікоў гэтага кірунку. Дынаміка эканамічнага і сацыяльнага жыцця Вялікабрытаніі ў новы час па-ранейшаму апісвалася з дапамогай апрабаваных катэгорый "росту", "дасягненняў", "поспеху". У цэлым яны падзялялі пазітывісцкую ідэю паступальнага прагрэсу. Іх увага да гісторыі грамадскіх арганізацый, палітычных партый, сацыяльных рухаў шмат у чым вызначалася ўстаноўкамі на значнасць даследавання інстытутаў і механізмаў дэмакратыі.

Незадаволенасць эканамічных гісторыкаў палітыка-канстытуцыйнай трактоўкай Англійскай рэвалюцыі нарадзіла імкненне да інтэрпрэтацыі гэтай гістарычнай падзеі з улікам змен у матэрыяльным, гаспадарчым жыцці Англіі ранняга новага часу. У 1926 г. **Рычард Тоуні** апублікаваў сваю найбольш важную працу "Рэлігія і рост капіталізму". У ёй падвяргаўся крытыцы тэзіс, вылучаны нямецкім сацыёлагам М. Вэберам аб тым, што пратэстанцызм з яго павышанай цікавасцю да пытанняў этыкі і асабістага поспеху садзейнічаў нараджэнню капіталізму. У сваёй працы Р. Тоуні даказваў, што капіталізм паўстаў незалежна ад гэтага феномену і пратэстанцызм адаптаваўся да капіталістычнага развіцця, выяўляючы сябе падчас гэтай прынады досыць самастойна і супярэчліва. У наступным Р. Тоуні было паказана фармаванне ў англійскім грамадстве напярэдадні рэвалюцыі сацыяльнай групы новага дваранства. Аўтар звярнуўся да вывучэння эканамічных каранёў Англійскай рэвалюцыі, увязваючы яе прычыны з працэсам станаўлення капіталістычнай гаспадаркі новых дваран. Пастаўленыя Р. Тоуні праблемы ўзаемасувязі эканамічнай і палітычнай улады сталі прадметам вострай навуковай спрэчкі ў брытанскай гістарыяграфіі.

Зварот да сацыяльна-эканамічнай праблематыкі ранняга новага часу быў характэрны і для тых прафесійных гісторыкаў, якія прытрымваліся марксісцкай метадалогіі. У 1938 г. **А. Мортан** зрабіў спробу напісаць кароткую гісторыю Брытаніі з марксісцкіх пазіцый. Аўтар засяродзіў увагу галоўным чынам на працэсе эканамічнага развіцця брытанскага грамадства, адзначаючы непазбежнасць злому аджылых сацыяльна-палітычных адносін на мяжы сярэднявечча і новага часу. У пабудове А. Мортана Англійская рэвалюцыя сярэдзіны XVII ст. выглядала як мяжа двух гістарычных эпох.

Ліберальныя і радыкальна-дэмакратычныя гісторыкі першай трэці XX ст. выяўлялі значную цікавасць да перыяду прамысловай рэвалюцыі. У пачатку XX ст. паняцце "прамысловая рэвалюцыя", якое шырока ўжывалася ў леваліберальнай гістарыяграфіі, разумела пад сабою якаснае пераўтварэнне сацыяльных адносін у канцы XVIII - першай палове XIX ст. У 20-30-я гады ліберальныя гісторыкі, якіх не задавальняла традыцыйная вігская інтэрпрэтацыя гісторыі, паставілі пад сумненне гэтае паняцце. Яны сцвярджалі, што эканамічныя змены ў гісторыі ніколі не былі ні раптоўнымі, ні рэвалюцыйнымі. Гэтыя змены ўзнікалі паступова, натуральна, падчас эвалюцый. У прыватнасці, гэтая думка ўтрымоўвалася ў фундаментальнай, заснаванай на шматлікіх крыніцах, працы кембрыджскага гісторыка **Джона Клепэма** (1873-1946) "Эканамічная гісторыя Вялікабрытаніі". У ёй разгортвалася панарама эканамічнага жыцця грамадства на працягу XIX - пачатку XX ст. У гэтай працы *Клепэм* тлумачыў эканамічную гісторыю як "галіну агульнай істытуцыянальнай гісторыі". Аўтар даследаваў эканамічныя аспекты дзейнасці грамадскіх інстытутаў Вялікабрытаніі, дэтальна разглядаючы гісторыю асноўных галін прамысловасці, транспарта, гандлю, банкаўскага справы. Пры гэтым ён імкнуўся пазбягаць ужывання паняцця "прамысловая рэвалюцыя".

У "Эканамічнай гісторыі", роўна як і ў іншых сваіх працах першай паловы ХХ ст. Дж. Клепэм адстойваў становішча аб "метадалагічнай вызначанасці" эканамічнай гісторыі, якая, па яго перакананню, грунтавалася на беспрыстрасным колькасным аналізе. Дж. Клепэм раскрытыкаваў тэзіс леваліберальнай і радыкальнай гістарыяграфіі аб паніжэнні жыццёвага ўзроўня работнікаў, якія працуюць па найманні падчас фармавання фабрычнай вытворчасці. Ён сцвярджаў, што індустрыялізацыя прывяла не да паніжэння, а, наадварот, да ўзрастання ўзроўня жыцця наёмных працаўнікоў.

Цікавасць гісторыкаў да сацыяльных аспектаў прамысловай гісторыі Вялікабрытаніі абумовіла фарміраванне самастойнай вобласці сацыяльна-эканамічных даследаванняў "рабочай гісторыі". Найбольшую вядомасць у 20-30-е гады ў распрацоўцы праблематыкі "працоўнай гісторыі" атрымалі працы **Джорджа Дугласа Говарда Коўла** (1889-1959) - прафесара Оксфардскага ўніверсітэта. У працах гэтага гісторыка ўтрымоўвалася цэласная канцэпцыя станаўлення фабрычнага пралетарыята ў цеснай сувязі з якаснымі зменамі ў эканамічным жыцці і сацыяльнай структуры брытанскай дзяржавы. Асноўныя этапы гэтай гісторыі храналагічна былі прадстаўлены наступным чынам: 1) апошняя трэць XVIII ст. - 1848 г. - перыяд нараджэння індустрыяльнага рабочага класа, характарызаваўся спробамі сляпога бунту супраць "новай прамысловай сістэмы", 2) 1848-80-е гг. XIX ст. - перыяд адаптацыі прамысловых працоўных да капіталістычных умоў вытворчасці і буржуазнай дзяржавы, стварэнне прафсаюзаў і кааператыўных арганізацый для абароны сваіх правоў; 3) 80-я гг. XIX ст. - першая сусветная вайна - умацаванне самасвядомасці рабочага класа і трэд-юніанізму, распаўсюджванне сацыялізму ў асяроддзі пралетарыята, утварэнне самастойнай палітычнай партыі.

Трактоўка Коўлам сацыялізму як паслядоўнага пашырэння палітычнай і эканамічнай дэмакратыі, пашырэння грамадскай уласнасці, кааперацыі і сацыяльнага планавання спалучалася з этычным разуменнем гэтага ідэалу. Коўл меркаваў пераход грамадства да сацыялізму праз усталяванне сацыяльнай справядлівасці, распаўсюджванне адукаванасці і культуры.